

АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ В ЕВРИСТИЧНІЙ СИСТЕМІ О. В. ЧИЧЕРІНА (МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ)

Ігор Козлик

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, 76025, м. Івано-Франківськ, Україна, e-mail: kozlyk@rambler.ru

У статті розглянуто учення О. В. Чичеріна про стиль літературного твору в зв'язку з актуальними питаннями сучасного літературознавчого аналізу явищ словесного мистецтва.

Ключові слова: теорія літературного стилю, стильовий, стилістичний, художня система літературного твору, стилістика художнього мовлення.

Звернення до творчого доробку видатних учених (а саме таким був і надалі є Олексій Володимирович Чичерін) багато до чого зобов'язує, вимагаючи для своєї адекватної рецепції коректності, навіть делікатності. Адже це завжди передбачає розмову по суті, про найголовніше в конкретній культуротворчій діяльності, яка позначена іменем непересічної особистості.

Для професора О. В. Чичеріна словесне мистецтво і літературознавство були чимось значно більшим, ніж просто об'єктно-предметною сферою його службової та професійної діяльності. Йому було властиве особистісне, індивідуально-інтимне ставлення до предмета своєї наукової діяльності - літературного стилю як суто літературознавчої проблеми. Саме літературознавче вивчення літературного стилю (інакше - стилю літературно-художнього твору, індивідуального стилю письменника, художньої мови як явища стилю) - це, як відомо, магістральна тема, що визначила своєрідність і неповторність образу дослідника, зумовила яскраву цілісність та внутрішню єдність його наукової спадщини.

Однією з визначальних рис пізнавально-мисленнєвої діяльності О. В. Чичеріна є її очевидна *методологічна* (у сенсі практична) спрямованість, яка переконливо оприявила себе в назві статті "Для чого вивчати літературний стиль?", що починається такими словами: "Для чого вивчати літературний стиль? Подібне питання не виникало не тільки у формалістів, а й у В. М. Жирмунського, і у В. В. Виноградова, О. М. Соколова, у Б. О. Ларіна" [1, с. 229]. Натомість це методологічне питання про цілепокладання (цільову структуру, мету і завдання, висловлюючись термінами загальної - системомислєдїяльнїсної - методології Г. П. Щєдровицького [див. про це: 2, с. 52-88]) постійно перебувала у центрі уваги О. В. Чичеріна, сигналізуючи про стрижневий вектор евристичних пошуків ученого. Вказана методологічна спрямованість властива й чичерїнській теоретичній доктрині літературного стилю і може бути розглянута щодо наступних позицій.

Рівень наскрізного цілепокладання. Йдеться про цільову синтетичність та рецептивну полівекторність наукового загального підходу, коли вчений свідомо спрямовує літературознавче вивчення стилю на завдання, розв'язання яких (з огляду на поліфункціональність самого словесного мистецтва) вимагає синтезу цільових інтенцій іманентного та функціонального, онтологічного та рецептивно-поетологічного, наукового та педагогічного підходів. "Головне завдання" вивчення стилю, читаємо у книзі "Ритм образу", - "практичне. Не тільки для іншого дослідника писати. ... Вирощувати читача, здатного проникати в глибини слова, брати з кореня, чути музику мовлення" [1, с. 234; див. також: 3, с. 22-23, 32]. Завдяки цьому власне гносеологічні завдання нерозривно поєднуються в роботах О. В. Чичеріна з виховними завданнями і - далі - з глибоким усвідомленням специфічних суспільних функцій науки про літературу та філологічної освіти, яка повинна, попри все інше, формувати чуття до мови. "Завжди навчали і сьогодні навчають музикантів слухати музику, - нагадує учений. - Видатний наш <російський> мистецтвознавець О. В. Бакушинський зі своїми учнями займався не історією, не теорією

живопису, а вмінням *бачити* картину¹. А вмінню сприймати художній текст наших молодих філологів ніхто не вчить" [1, с. 235].

Рівень термінологічної роботи. Професора Чичеріна зовсім не бентежило, що поняття "стиль" не має єдиного загально визнаного категоріального визначення. Це для нього не було свідченням наукової безперспективності цієї проблематики, адже "визначити по-різному можна що завгодно" і все залежить від того, з якого боку підходити до того, що потрібно дефініювати, а головне - визначення має бути *фахово прийнятним*, тобто не спотворювати і не знецінювати об'єктно-предметного матеріалу. У вивченні стилю такими, на думку Чичеріна, є тільки ті дефініції, які враховують "творчу природу стилю, що інтенсивно формує думки і почуття. І тоді відмінності у визначеннях відхиляються або в бік ідеалу абстрактного досконалого, гармонійного стилю, або в бік розуміння змістовості стилю, неминучості не тільки гармонії, а й вибоїв, провалів, ритмічних перебоїв, дисонансів, на які однаково багаті і які однаково необхідні" у справжнього митця [5, с. 5]. Інакше кажучи, в Чичеріна йдеться саме про *методологічний аспект дефініціювання понять*, адже для вченого важливо, що вже у визначенні закладається напрям подальшої практичної роботи з об'єктом, що прийнятне літературознавче визначення категорії "стиль" синкретично поєднує в собі уявлення про літературний стиль із загальними уявленнями про мистецтво слова (в іншому разі втрачає будь-який сенс розрізнення літературознавчого та лінгвістичного підходу до явища стилю, на чому послідовно і наполегливо наполягав О. В. Чичерін).

¹ Протиставлення, з одного боку, теорії та історії живопису, а, другого, вихованню практичних навичок сприйняття не має на меті применшувати роль одних навчальних предметів перед іншими. О. В. Чичерін використовує подібний стилістичний прийом для чіткого оприявлення висловлюваної думки, яку він імпліцитно (за асоціацією чи алюзією) протиставляє практиці. Про аналогічний випадок у О. В. Чичеріна я вже колись писав у зв'язку з розглядом основних засад створення навчальної літератури для вищої школи [див.: 4, с. 11].

Епістемологічний досвід Чичеріна переконливо показує, що науковість полягає не в частоті вжитку категорії (наприклад, терміна "стиль"), а в умінні дотримуватися в евристичній роботі визначених цієї категорією площини та параметральної матриці. Ось чому пильну увагу О. В. Чичерін зосереджував на термінологічній визначеності, особливо якщо йшлося про базові терміни на кшталт термінологічної диференційованої пари "мова / мовлення", розрізнення понять "стильовий" і "стилістичний", тлумачення поняття про індивідуальність стилю.

Щодо термінів вчений дотримувався певних правил і критеріїв. По-перше, він узалежнював термінологічну роботу від специфіки літературознавчого вивчення мистецтва слова, виступаючи проти автоматичного перенесення підходів однієї науки в іншу, адже кожна з них має свої пізнавальні цілі. По-друге, зважав на те, що термін як елемент метамови науки входить до певної понятійної системи, створеної для реалізації певної наукової концепції, і саме від цього залежить його змістове наповнення. По-третє, вважав, що термінологічна робота залежить ще й від традицій конкретної сфери діяльності. І специфіка літературознавства як гуманітарної науки полягає з огляду на це в найтіснішому взаємозв'язку вказаних чинників.

Наприклад, якщо О. В. Чичерін заперечував "суворе розмежування" у сфері літературознавчого розгляду літератури понять "мова" і "мовлення" (якого дотримувалися слідом за Ф. де Соссюром лінгвісти), то не тому, що воно абсолютно хибне, а тому, що його механічне перенесення в сферу науки про літературу "не тільки порушувало би стійкі традиції, які сягають ще Пушкіна..., а було б справою цілком марною", позаяк літературознавцеві "зручніше користуватися цими двома словами, розрізняючи їх стилістично по-своєму, а не за де Соссюром. ... Наша <літературознавча> термінологія <порівняно з лінгвістичною> менш наукоподібна, проте вона не позбавлена традицій, у ній є своя гнучкість і своя точність. Вона відповідає духові рідної мови дослідника" [5, с. 8, 9]. Інакше кажучи, у справі термінологізації слів (перейнятої з інших наук також), які мають традицію свого вжитку і в цій (тут - літературознавчій) науковій галузі, і в позанауковій сфері, треба, з погляду Чичеріна, виходити з того, що "значення слова, яке вживають усі, утворюється не в тій чи тій ученій брошурі, а в живому і спільному розумінні цього слова. І в слові "мова" <"язык"> ніщо не викоренить того значення, в якому воно вживалося і буде вживатися" [3, с. 19].

Інший приклад стосується термінологічного розрізнення слів "стильовий" і "стилістичний" у сфері літературознавчого студювання літературного стилю. Щоб побачити сутність категоріального вибору що його зробив вчений, потрібно зважити на підґрунтя, чинники (вони ті ж самі, що й у попередньому випадку [див. про це: 1, с. 7]), на конкретну мотивацію та критерії цього вибору. Словосполучення "стильовий аналіз" О. В. Чичерін вважає нелегітимним для літературознавчого розгляду літературних творів тому, що воно змішує різні предметні сфери ("можуть бути *стильові напрями* в літературі", "стильові відхилення", "це слово можна віднести до предмета вивчення", а не "на позначення характеру наукової праці" [1, с. 7]) і водночас не дозволяє відмежувати повноцінний аналіз літературного стилю від абстрактних і науково неспроможних міркувань про стиль, які ігнорують аналітичну роботу з мовою художнього твору [див.: 1, с. 8]. Натомість визначення "стилістичний" у відношенні до характеру проблем, аспектів евристичної роботи тощо сигналізує про те, що розмова про стиль ведеться на основі аналізу мови літературних творів, вказує на певний евристичний метод, який "ґрунтується на тому, щоб виходити з дослідження слова, його звукової, морфологічної і синтаксичної форми, просуватися далі по одній нерозривній лінії до образності мовлення, до образу людини, до ідеї літературного твору, до творчості автора в цілому" [1, с. 7-8]. Означення "стилістичний" сигналізує, з одного боку, про те, що йдеться про аналіз стильової ролі мовних одиниць у площині взаємозв'язку і кореляції між ідеєю і стилем [див.: 3, с. 12], що в художньому творі "все входить в загальну будову, все по-своєму діє" [3, с. 26], що мовні одиниці, наприклад, синтаксичні форми, "можуть позначати дуже різні, навіть протилежні явища стилю, та вони завжди істотні для нього", будучи "органічно пов'язані з будовою художнього мислення, пізнання світу й прояснення думки" [3, с. 368]; а з другого боку, позначення "стилістичний" щодо атрибуції певного виду аналізу сигналізує про те, що вивчення проблеми стилю має різні аспекти, починаючи від з'ясування стилістичного значення граматичних форм й аж до сфери побудови порівняльної історії світової літератури, яка виявляє і обумовлює "співвідношення, зв'язки, закони" світової літературної еволюції [див.: 3, с. 12].

Рівень загального характеру теоретичних розмислів. Доктринальні міркування Чичеріна вибудовуються на поєднанні теоретичного (узагальнювальний максимум) та практичного (врахування послідовності в алгоритмі практичного аналізу) аспектів [див. розгляд стилістичної ролі сюжету: 3, с. 10-11]. Однак це не заперечує й власне теоретичної цінності чичерінської концепції стилю, яка дає підстави проблематизувати традиційне в східнослов'янському літературознавстві уявлення про художню систему літературного твору, концептуально розгорнуте Л. С. Левітан та Л. М. Цилевичем, і згідно з яким "художня система літературного твору - це єдність будови мовлення і сюжету, що організується композицією і має ритмічні та просторово-часові властивості" [6, с. 16]. Адже залишається нез'ясованим, чому сюжет та композицію ці автори об'єднують в один елемент художньої системи літературного твору [6, с. 15], хоча, як відомо з тієї ж традиційної парадигми академічного літературознавства [див.: 7, с. 408-485], кожен з них має свою внутрішню будову й елементарний склад. Так само відкритим у Л. С. Левітан та Л. М. Цилевича залишається нефакультативне стосовно їхньої концепції питання про те, що поєднує в межах художньої системи літературного твору координаційні (однорівневі, як між різними рівнями упорядкованості художнього мовлення та субординаційні (різнорівневими, тобто між художнім мовленням і сюжетом) відношення [див.: 6, с. 16]. Нарешті теоретичної розробки вимагає питання про те, на підставі чого Л. С. Левітан та Л. М. Цилевич ототожнюють взаємодії, що розгортаються всередині художньої системи твору, з взаємовідношеннями, які виходять в інтертекстуальну площину (наприклад, твір - жанр, твір - стиль [6, с. 16]).

Оминаючи деталі, можна стверджувати, що на тлі чичерінського підходу до стилю таке уявлення про художню систему літературного твору вимагає зміни акцентів і домінант. Зокрема домінантною в системі твору має бути не композиція, як пропонують Л. С. Левітан та Л. М. Цилевич, а слово, мовний рівень, і головне, як це позиціонує О. В. Чичерін, - стиль. Адже у "літературному творі не буває відокремленого слова, усі слова взяті разом. Не просто склеїти поруч поставлені слова, а злити їх, проїняти одне другим, а друге третім - у цьому мистецтві і вірша, і прози. . Взаємодія

слів виявляється в тому, що яке слово, така і синтаксична побудова, які вони обое, така і побудова образу. І композиція виростає зі слова" [1, с. 235]. Звідси - утворений сукупністю внутрішніх ритмів твору [див. про це: 1, с. 326] й тотальністю дії в його організації принципу внутрішньої необхідності [див. про це: 3, с. 227] стиль, який завжди засвідчує існування певної цілісності і є чинником, що все собі підпорядковує, присутній там, де окреме слово "розчиняється" в певній спільній якості у процесі сприйняття. Стиль - це "своєрідна музика всередині інших видів мистецтва. В звуковій силі слова, в ритмі мовлення, в музичному ладі синтаксичної будови - первісні позиції літературного стилю, який далі поширюється на характер образної системи, на композицію поеми і роману" [1, с. 232].

Саме літературознавча категорія "стиль", з погляду О. В. Чичеріна, "передбачає єдність слова й образу, образу і композиції, композиції й ідей поетичного твору" [3, с. 20]. Інтерпретуючи тезу Достоевського про те, що "Соборяни" Лескова як поема (в сенсі задуму, внутрішньої форми) - чудові, а як роман (в значенні завершеної форми) - невдалі, Чичерін показує, що правильне розуміння стилю полягає в тому, щоб з'ясувати характерні властивості слововжитку, зокрема, епітети, метафори, показати зв'язок цих мікроорганізмів з особливостями синтаксичного ладу, в тому й іншому побачити той спосіб мислення, який створює образи, звідси природний перехід до композиції і розкриття... внутрішньої форми твору в цілому. Тоді в стилі виявляється жива мускулатура, яка добуває й оприявнює ідеї" [3, с. 51-52].

Розгляд Чичеріним питання про індивідуальність стилю дозволяє також переглянути висунуту Л. С. Левітан та Л. М. Цилевичем тезу про те, що "стиль - це щось... неповторно індивідуальне" [6, с. 16]. Йдеться конкретно про те, що ствердження індивідуальності стилю здійснюється Чичеріним з урахуванням дії закону літературної спадкоємності [див. про це докл.: 2, с. 164-167]. У такій площині чичерінське тлумачення стилю базується на органічному поєднанні розуміння того, що стиль виражає неповторне, самобутнє авторське начало, з усвідомленням того, що стиль не є "чимось строго індивідуальним" [3, с. 7, 130, 144, 227, 249, 250, 251, 321; 1, с. 5; 5, с. 4]. Учений проти абсолютизації відмінностей, коли заперечується індивідуальна частина стилю, і проти зведення стилю тільки до індивідуально-неповторного: потрібно завжди поєднувати пошуки відмінного в подібному із знаходженням подібного у відмінному [див. про це: 3, с. 315], позаяк саме на цих, як сказав би Гегель, переходах і народжується мерехтливий художній сенс, та смислова остаточно невловима динаміка, яка і називається твором мистецтва [про твір як зону динамічного переходу див.: 8, с. 14]. Стиль, вважає Чичерін, "індивідуальний і такою ж мірою історичний, тому що сама індивідуальність письменника - соціальна" [5, с. 4].

Рівень реценції наявного наукового досвіду. Аналітична діяльність Чичеріна ґрунтувалася на цілеспрямованому критичному розгляді методологічної матриці евристичних позицій¹, щоб відсіяти застаріле, виокремити і розвинути далі усе науково плідне й перспективне. Позиціонує себе як послідовника теоретико-методологічної лінії Гумбольдт-Потебня, О. В. Чичерін писав: "Подвійне звільнення Гумбольдта й Потебні від їх власних помилок і від нашарувань Фосслера, водночас сміливий розвиток і розширення деяких висунутих ними вчень і понять може стати справою вельми перспективною" [3, с.

¹ Принагідно зазначу, що прихильність О. В. Чичеріна до тверезого, продуманого, неідеалізованого погляду на речі оприявнювала себе не тільки щодо науки, а й стосовно мистецтва. Про це красномовно свідчать характеристики, які він дає "своєму улюбленцеві" Бальзаку [див.: 3, с. 174] та Пушкіну [див.: 9].

35]. Інакше кажучи, йдеться про чіткий і відкритий світоглядно-методологічний вибір ученого, його, як сказав би М. М. Бахтін, "відповідальний учинок", який обумовив усю його подальшу долю в науці. У цій роботі він теж послідовно керується методологічною настановою "чітко розрізняти і протиставляти різні шляхи, що ведуть до різних цілей" [3, с. 17].

Звертаючись до праць академіка В. В. Виноградова, О. В. Чичерін критично розбирає їх в аспекті оприявленої в них "системи думки", яку вважає "недостатньо плідною" [3, с. 9-10]. Постійно наголошуючи на неординарності постаті та "величезному значенні" наукового доробку цього вченого, О. В. Чичерін водночас чітко зазначає, що "вивчаючи мову літературного твору, В. В. Виноградов не доходив до цілісного розуміння стилю [1, с. 8]¹. Загалом критика виноградівських робіт потрібна О. В. Чичерінові для того, щоб рельєфно (на теоретичному та практичному рівнях) обґрунтувати принципове методологічне значення розрізнення власне лінгвістичного та суто літературознавчого підходів до проблем літературного стилю, відзначаючи обмеженість намагання зводити дослідження стилістичних проблем до спостережень над системою "індивідуально-естетичного використання притаманних цьому періодові розвитку красномовства засобів словесного вираження" [10, с. 85]. Віддаючи перевагу "спостереженню" як "кінцевому пунктові пізнання конкретного стильового об'єкта", неможливо дослідити внутрішню природу предмета, позаяк спостереження "може бути цінним тільки на ранній, попередній стадії, а не кінцевим завданням" [1, с. 230].

Методологічно ближчим О. В. Чичерінові об'єктивно був М. М. Бахтін. Про бахтінські роботи О. В. Чичерін висловлюється не тільки принагідно [див.: 3, с. 222224]. М. М. Бахтінові присвячена окрема стаття "Розмисли про Бахтіна", де зафіксовані ключові методологічні характеристики бахтінської мислєдїяльності та способу роботи з гносеологічним матеріалом. О. В. Чичерін добре розуміє, що судженням Бахтіна властивий загальний характер, теоретичний у сенсі цієї загальності і практичний у тому сенсі, що вони безпосередньо стосуються самої роботи філолога-літературознавця" і "вносять щось істотне в розуміння природи, життя, діяльності поетичного слова..." [1, с. 320]. Залучаючи до оцінювання евристичного методу Бахтіна контекст розвитку гуманітарного пізнання XIX-XX століть, Чичерін показує його,

¹ Цілісне розуміння стилю О. В. Чичерін ще називає органічним (або смисловим) осягненням "самої єдності змісту і форми" (змістовості форми) [див.: 5, с. 4], яке передбачає вивчення "дієвої природи слова" в літературно-художніх творах і "обумовлює цілісне розуміння літератури як мистецтва, виявляючи і його ідеологічну, і його естетичну сутність, показуючи глибини й строгу єдність того й того" [1, с. 5].

бахтінського методу, пізнавальні межі, зокрема зазначаючи: "Далекий від Гегеля у своїй філософській концепції, М. М. Бахтін все ж заражений надмірною гегельянською далекою зорістю, завдяки якій видимими стають епохи, літературні течії, жанри, тоді як автори, образи, конкретні стилі виявляються непомітними. ... Навіть звертаючись до певного автора, дослідник сприймає його цілісно, всю систему його творчості, не анатуючи, не вникаючи в суперечності, що виникають" [1, с. 320]. З огляду на це Чичерін висноує, що Бахтін за способом своєї мислєдїяльностї близький до Г. Г. Шпєта, праці якого "витримані в строго узагальненому вигляді", коли в книзі "Внутрішня форма слова" не показана "внутрішня форма жодного конкретного слова" [1, с. 321].

Для Чичєріна принципово важливим і суголосним власним методологічним позиціям було те, що Бахтін "на відміну від В. В. Виноградова і всіх, хто беззастережно йшов за ним, . рїшуче відокремлює літературознавчий підхід до слова від лїнгвістичного", і, "природно не зважаючи на де Соссюра у протиставленні мови і мовлення, зберїгає спорїдненї стосунки з філософією мови Гумбольдта і Потебнї" [1, с. 320, 322]. Саме ця обставина, означена О. В. Чичєріним як "найнадїйніший та плїдний вихідний пункт" бахтїнських дослїджень (яким, крім того, властива ще й антиформалїстська спрямованїсть, що теж мало для Чичєріна принципове значення [див.: 1, с. 328]), спорїднює цих двох видатних учених, адже саме "філософія мови В. Гумбольдта, в її застосуванні О. О. Потебнєю" [3, с. 35] до вивчення літературного стилю, є підґрунтям власної наукової доктрини О. В. Чичєріна. Може саме тому не "система думки", як це було у випадку з Виноградовим, а саме "численні судження", що "викликають обґрунтовані сумніви", стали для Чичєріна об'єктом критики у випадку з Бахтїним. Це стосується, зокрема, абсолютизації теорії поліфонїчного роману, в межах якої Бахтін стверджує, що останнє слово автор залишає герою, а сам тїльки пасивно спостєрїгає над тим, що відбувається [див.: 3, с. 290]. Зважаючи на реалії романних текстів Достоевського і на романний досвід інших авторів (врахування якого не знаходить у Бахтїна [див.: 3, с. 224]) та саму природу літературно-художньої творчості, Чичєрін наголошує на тому, що у творах Достоевського автор "їнтєнсивно присутній у кожній клїтинцї створених ним трагедїйних творїнь. Він сам мислить, для себе і для інших, гаряче, допитливо, він очевидно виявляє свої думки" [3, с. 222-223, 226-227], і в "Братах Карамазових", "крїм голосів є і голосовєднення у складї архїтектонїки роману" [3, с. 292], в "Аннї Карєніної" "часто авторська думка просвічує у поглядї, у голосї, у словї сєлянина чи слуги" [3, с. 271]. Інакше кажучи, поліфонїчність художнього твору пов'язана не з лїквідацією в його художньому свїтї авторської присутності, а з питанням про виявлення у такому творї особливих (порівняно з твором неполїфонїчним) механїзмів і форм вираження авторської свїдомості, без якої твір мистецтва неможливий. Ось чому, закономірно, що багато з тих суджень, які Бахтін застосовує до "полїфонїчного" роману Достоевського, цїлком можна, як справедливо зазначає Чичєрін, прикласти до "монологїчного" роману Л. Толстого [3, с. 223].

Свій метод дослїдження літературного стилю О. В. Чичєрін позиціонував також і через зїставлення з досвідом формальної школи 1920-х рокїв. Активно - і це видно зї стилю висловлювань - не приймаючи формалїзму (це ж, як вїдомо, рїзною мїрою властиве М. М. Бахтїну, В. М. Жирмунському, Д. С. Лїхачову й їн.), Чичєрін зазначав, що формалїсти "вводили бугафорську фразеологію, псевдонаукову, яка засмітила нашу науку. Хїзувалися "складним комплексом специфічно структурних законів", "їєрархїчною значущїстю", "кутом зору функціональним.". Без з'ясування того, в чому саме "складність" і який склад "комплексу", що означає "специфічно-структурний", що таке "їєрархїчна значущість" [1, с. 229].

Однак ці та їм подїбні натхненні чичєрінські висловлювання теж вимагають критичного сприйняття, адже поняття, згадані у шойно процитованому висловлюванні, належать Ю. М. Тїнянову, який об'єктивно близький і перетинається з Чичєріним у площинї першорядних методологічних характеристик і теоретичних засад наукового свїтогляду. Наприклад:

- "Тїнянов мав властивїсть. не довїряти формулам, які їснують за їнерцією" [11, с. 449]. Так само і для Чичєріна (під впливом його домашнього вчителя С. М. Григорова) було головним - "мати свої переконання, самостїйно мислити, вїрність цим переконанням, глибока зневага до шаблонів і стандартів поширених, але безпідставних думок" [12, с. 311];

- дослїджуючи декабристів, "Тїнянов не говорив окремо про погляди декабристів і окремо про їхнї поезїї. Він показав - вперше, - як ці погляди втїлилися в темах, жанрах, в словах декабристської поезїї. Конкретно - він показав естетичну нероздїльність думки і слова" [11, с. 450]. Так само і Чичєрін базував свою дослїдницьку дїяльність на "глибокому розуміннї зв'язку мови й думки, . розуміннї того, що в будовї мовлення. вїдбивається властиве авторовї сприйняття життя, розуміння людини і суспїльства". Справа літературознавця, з погляду Чичєріна, - зрозумїти поетичне мислення письменника "в системї його їдейної й мовної своєрїдностї" [3, с. 21];

- Тїнянов "мислив їсторично, і не мїг мислити їнакше". Прийшовши в ОПОЯЗ порівняно пїзно, він "прїніс їз собою двї невід'ємнї властивостї свого наукового мислення - надзвичайний їнтерес до смислу, до значення естетичних явищ, і загострений їсторизм. Саме ці властивостї повиннї були зруїнувати зсєредини первїсну доктрину формальної школи" [11, с. 450, 451]. Так само і Чичєрін розглядав стиль як їсторичну категорїю, беручи його "в русї, в переходах від одних стилїстичних ознак до їнших" [5, с. 434].

Водночас є в роботах О. В. Чичєріна й прихована опозиційність, коли вїдчується, що вченого щось стримує від вїдкритої полємики. Це стосується структурно-семїотичного пїдходу в літературознавствї, який активно розробляв і пропагував глава "тартуської школи" Ю. М. Лотман. Про те, що Чичєрін знав про розгортання впливїв семїотики на літературознавство, непрямо (тому що безпосередньо називаються лїнгвісти, а не літературознавцї) засвїдчує його негативне ставлення до теорії знакової природи слова, зокрема до соссюрївської тези про довільність знака (тобто його вїдрванїсть від того, що він позначає - [див.: 3, с. 58-60]), а прямо сигналізує використання похїдного слова від поняття "код", яке зазвичай вживали структуралїсти, запозичивши його з теорії їнформації. "Хотїлося б, - закінчує О. В. Чичєрін свої нариси з їсторії росїйського літературного стилю, - до повної ясностї довести і ту думку, що механїстичне <тобто

формалістичне визначення стилю як сукупності прийомів>, шкільно-методичне, а тим паче так зване "кодове" розуміння стилю - це смерть для нашої науки. У справжній любові до слова, філології - її життя" [5, с. 434].

Однак не можна не зауважити, що прикметна для доктрини Чичеріна об'єктивна евристична спрямованість на системність (тобто свідоме врахування усіх аспектів цілеспрямованих відношень різнорівневих мовних одиниць у формуванні завершеного художнього стилю / твору), як і переконання, що "ключ до осягнення стилю - в повільному читанні, у сприйнятті слів і речень" [5, с. 433; 12, с. 63], "вивчення мінливої стилістичної ролі граматичних форм веде до мікроелементів, що утворюють стиль, в глибини мови самої по собі та в майстерню художнього слова", коли "з'являються відповідності й знаки рівності там, де граматики не встановлювала ні відповідностей, ні знаків рівності" [3, с. 61], аж ніяк не суперечать методологічним підвалинам і теоретико-концептуальним інтенціям лотманівської структурної поетики, яку Є. Г. Еткінд зовсім небезпідставно назвав "структуралізмом з людським обличчям" [див. про це: 13, с. 164]. Адже "виявити внутрішню структуру твору, природу його художньої організації і т. ін. можна, на думку Лотмана, лише розглядаючи текст твору "від першого слова до останнього" [14, с. 9], а специфіку художнього тексту, зокрема, причини його граничної інформативності, Лотман пов'язує з тим, що в художній структурі "будь-які елементи мовленнєвого рівня можуть підноситися до рангу значущих", і "елементи, які в мові є формальними, можуть здобувати в поезії семантичний характер, набуваючи додаткових значень" [14, с. 36], - тобто з тим, що О. В. Чичерін назвав би стилістичними особливостями мови художніх творів.

Коли Чичерін говорить про те, що вивчення стилю передбачає врахування не тільки випадків гармонійного поєднання елементів, а й розгляд "вибоїн, провалин, ритмічних перебоїв, дисонансів" [5, с. 5], то він фактично перегукується не тільки з ідеями Тинянова про автоматизацію і підтримку динамізму конструктивного принципу в процесі літературної еволюції (див. роботу "Про літературну еволюцію"), а й з характеристикою Лотманом структурних механізмів автоматизації і деавтоматизації як одного з найважливіших джерел інформативності художнього тексту [див.: 14, с. 41-43]. Так само не тільки з Виноградовим [див.: 10, с. 129] і Тиняновим, а й з Лотманом споріднює чичерінські стилістичні дослідження принцип історизму, адже Лотман дає конкретний (з прикладами, на присутність яких завжди звертав увагу Чичерін) опис логіки і закономірностей історичного руху поетичних структур [14, с. 55-59, 25-27 й ін.]. З огляду ж на історичну перспективу можна стверджувати, що і *чичерінська методологія органічного* вивчення літературного стилю, і *лотманівський варіант* структурно-семіотичного літературознавства об'єктивно не протистоять одне одному за базовою цільовою спрямованістю: це різні шляхи руху до однієї мети - розкриття іманентної сутності літературно-художнього твору / тексту як мистецького феномена. Якщо Чичерін йшов від *методологічного* проектування своєї дуже компактно і стисло вираженої теоретичної доктрини літературного стилю, демонструючи конкретні варіанти її практичного використання у певній послідовності здійснюваного літературознавчого аналізу цілісно (за визначенням П. Івінського [16, с. 7]) сприйнятих окремих художніх творів і творчості певних письменників, то Лотман зосереджується на повній *теоретичній* розробці проблеми структури художнього тексту і вже на її фундаменті намагається пропонувати такі евристичні алгоритми, які б уможливили вивчення цілісності художнього тексту в аспекті "його ідейно-художньої єдності" (див.: [8, с. 6]). І тут прикметно, що і Чичерін свій стилістичний аналіз, і Лотман свій структурно-семіотичний аналіз вважали обов'язковим початковим (і тому інтегрально-базовим) етапом у вивченні літературних творів [пор.: 5, с. 3; 1, с. 6; 14, с. 8]. А це означає, що і структураліст Лотман, і антиструктураліст Чичерін виходили з єдиної методологічної установи: будь-яке наукове студіювання словесного мистецтва має опиратися на реальність художнього тексту / твору як на інтегральне підґрунтя його наукового студіювання й загальної рецепції.

Інтегрований у широкий науковий простір потенціал має й властива для досліджень О. В. Чичеріна свідомо орієнтація на реципієнта, на виховання читацької культури, позаяк літературознавець, постаючи в своїй науковій діяльності *метачитачем* (як сказав би М. Я. Гольберг) літератури, не перестає бути просто уважним читачем: "Дати спочатку повний хід захопленому читанню, - наголошує вчений, - це право яке законно належить літературознавцеві, як і будь-якому громадянину. І горе тому, хто втратив безпосередність... пересічного читача. Все ж справжнє філологічне ставлення до стилю не заморожує, а оживляє сприйняття тексту" [5, с. 433]. Зважаючи на це, Чичерін свідомо "обрав напрям, мета якого - підвищити рівень культури сприйняття літературного твору, зробити більш видимим, відчутним мистецтво слова" [5, с. 432]. Аналогічну мету (навчити читати художню літературу, допомогти читачам перейти від безпосереднього враження до глибокого розуміння прочитаного) переслідував і ленінградський учений-педагог О. М. Левідов, рухаючись до неї іншим шляхом - через розгляд питань про загальні особливості художньої літератури та її стосунки з позалітературною дійсністю, про художній образ та його структуру, про співтворчість читача й ін. [див.: 17; 18]. Але таку ж мету мав і Лотман, органічно й плідно поєднуючи у своїх історико-літературних студіях [див.: 19; 20] принципи традиційного літературознавчого й структурно-семіотичного підходів. Так само й Б. М. Ейхенбаум, О. І. Білецький та інші учені здійснювали свою дослідницьку діяльність з усвідомленням того, що "літературний твір "живе", поки його читають. Та й людина стає читачем не тоді, коли вона просто читає (у цьому випадку вона є лише гоголівським Петрушкою), а коли вступає в діалог з письменником, в діалог, що ведеться за допомогою художнього образу" [21]. На цьому тлі привертає увагу те, що Чичерін, орієнтуючись на виховання за допомогою філологічних праць читацької культури, бачив у цьому реальну можливість впливати на перспективи розвитку самої художньої літератури [1, с. 236].

Перелік таких точок перетину можна продовжити, додавши сюди, скажімо, і властиве Чичеріну та Бахтіну (кожному по-своєму, звичайно) розрізнення архітекtonіки й композиції художнього твору [пор.: 1, с.5; 22, с. 17, 20, 21 й ін.], і спорідненість ставлення Чичеріна до слова із тим значенням, яке надавав слову і лексичному рівневі поетичної структури Лотман. Не зайвим було б порівняти погляди Чичеріна на роман філософських пошуків [див.: 3, с. 274-313; або: 12, с. 152-

192] з розглядом Л. Я. Гінзбург моделей людини в літературі [23, с. 123-129] та її концепцією психологічної прози. Багаті пізнавальні можливості має порівняння напрацювань Чичеріна з досвідом інших дослідників у площині студювання взаємозв'язку проблеми стилю і проблеми жанру. Це дає підстави стверджувати, що як би не різнилися між собою конкретні методологічні засади вказаних евристичних досвідів, вони все ж єдині у своїх визначальних параметрах. І це не випадково, тому що сам О. В. Чичерін, як і В. В. Виноградов, Ю. М. Тинянов, М. М. Бахтін, а також Д. С. Лихачов, Б. М. Ейхенбаум, Л. Я. Гінзбург, О. М. Левидов і Ю. М. Лотман, як і О. І. Білецький та М. К. Гудзій, яких професор Чичерін особисто знав і про яких писав у своїх працях [див.: 12, с. 208-228; 24; 25] - усі вони були сформовані в лоні *органічного філологічного підходу*, якому властиве сприйняття художньої літератури в її онтологічній самості (іманентності) як мистецтва слова з орієнтацією на наскрізну літературознавчу проблематику. Усі вони піклувалися про одне - про живу творчість, вимагали від дослідника чуття свого предмета, любові до нього, цілеспрямованості, точності й конкретності думки, її аргументованості та загалом відповідальності дослідника, уявлення про високу суспільну і культуротворчу функцію науки про літературу [пор.: 5, с. 8; 3, с. 35; 26, с. 453; 11, с. 252].

У роботі "Тинянов-літературознавець" Л. Я. Гінзбург зазначала: "Спадщина чудових учених сприймається нерідко у вигляді відстояних, задалегідь відомих читачеві формул", тоді як для подальшого розвитку науки потрібна "не канонізація вихоплених з контексту формул ученого, а невизначене наперед прочитання його праць, включення його думок у нові дослідницькі зв'язки" (11, с. 447). Саме такого ставлення потребує творча спадщина Олексія Володимировича Чичеріна - видатного російського й українського вченого-філолога, на творче засвоєння наукової спадщини якого спрямовують свої зусилля його сучасні нащадки - працівники створеної цим великим ученим у Львівському національному університеті імені Івана Франка кафедри зарубіжної (тепер - світової) літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Чичерин А. В.* Ритм образа : Стилистические проблемы / А. В. Чичерин. - [Изд. второе, расширенное] - М. : Сов. писатель, 1980. - 336 с.
2. *Козлик І. В.* Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства : [монографія] / І. В. Козлик. - Івано-Франківськ : Поліскан ; Гостинець, 2007. - 591 с.
3. *Чичерин А. В.* Идеи и стиль : О природе поэтического слова / А. В. Чичерин. - [Изд. второе, доп.]. - М. : Сов. писатель, 1968. - 375 с.
4. *Козлик І. В.* Вступ до історії західноєвропейської літератури середньовічної цивілізації. Історико-культурний макроетап рефлексивного традиціоналізму. Доба Середньовіччя та епоха Відродження / І. В. Козлик. - Івано-Франківськ : Поліскан ; Гостинець, 2003. - С. 9-15.
5. *Чичерин А. В.* Очерки по истории русского литературного стиля : Повествовательная проза и лирика / А. В. Чичерин. - М. : Худож. лит., 1977. - 445 с.
6. *Левитан Л. С.* Сюжет в художественной системе литературного произведения / Л. С. Левитан, Л. М. Цилевич. - Рига : Зинатне, 1990. - 512 с.
7. Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. Роды и жанры литературы. - М. : Наука, 1964. - 487 с.
8. *Гиршман М. М.* Литературное произведение : теория художественной целостности / М. М. Гиршман. - [2-е изд., доп.]. - М. : Языки славянской культуры, 2007. - 555 с.
9. А. В. Чичерин о Пушкине // Звонница. - 1990. - № 1, май. - С. 6.
10. *Виноградов В. В.* О языке художественной литературы / В. В. Виноградов. - М. : Гос-литиздат, 1959. - 654 с.
11. *Гинзбург Л. Я.* Записные книжки. Воспоминания. Эссе / Л. Я. Гинзбург. - СПб : Искусство-СПБ, 2002. - 768 с.
12. *Чичерин А. В.* Сила поэтического слова : Статьи. Воспоминания / А. В. Чичерин. - М. : Сов. писатель, 1985. - 320 с.
13. *Егоров Б. Ф.* Жизнь и творчество Ю. М. Лотмана / Б. Ф. Егоров. - М. : Новое литературное обозрение, 1999. - 384 с.
14. *Лотман Ю. М.* Анализ поэтического текста. Структура стиха : пособие [для студ.] / Ю. М. Лотман. - Л. : Просвещение, 1972. - 272 с.
15. Олексій Чичерін. Біобібліографічний покажчик : (До 100-річчя від дня народження) / [укладач Л. Панів ; наук. ред. та автор передм. Н. Копистянська]. - Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. - 212 с., іл., портр. - (Українська біобібліографія. Нова серія. Ч. 3 ; Біобібліографія вчених університету). - Режим доступу : <http://www.franko.lviv.ua/library/pdf/chycherin.pdf>
16. *Ивинский П.* Из истории советского литературоведения : Алексей Владимирович Чичерин : (К 85-летию учёного) // Литература. - Вильнюс, 1986. - № XXVIII (2) : Literatures istorijos ir teorijos klausimai = Вопр. теории и истории лит. - С. 5-12.
17. *Левидов А. М.* Автор - образ - читатель / А. М. Левидов. - [2-е изд., доп.]. - Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1983. - 352 с. - (Изд. первое. - Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. - 360 с.).
18. *Левидов А. М.* Литература и действительность / А. М. Левидов. - Л. : Сов. писатель, 1987. - 431 с., ил.
19. *Лотман Ю. М.* В школе поэтического слова. Пушкин. Лермонтов. Гоголь : пособие [для учит.] / Ю. М. Лотман. - М. : Просвещение, 1988. - 348 с.
20. *Лотман Ю. М.* Роман А. С. Пушкина "Евгений Онегин". Комментарий : пособие [для учит.] / Ю. М. Лотман. - [Изд. второе]. - Л. : Просвещение, 1983. - 416 с.
21. *Романичева Е. С.* Уроки Александра Белецкого / Е. С. Романичева. - Режим доступу : <http://lit.1september.ru/articlef.php?ID=200600116>

22. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики : Исследования разных лет / М. М. Бахтин. - М. : Худож. лит., 1975. - 504 с.
23. Гинзбург Л. Я. О литературном герое / Л. Я. Гинзбург. - Л.: Сов. писатель, 1979. - 223 с.
24. Чичерин А. В. Памяти Николая Каллиниковича Гудзия / А. В. Чичерин // Вопр. рус. лит. : межвед. научн. сб. - Львов, 1967. - Вып. 3 (6). - С. 28-39.
25. Чичерин А. В. Статьи А. И. Белецкого о классиках зарубежной литературы / А. В. Чичерин // Теория и история литературы : (К 100-летию со дня рожд. акад. А. И. Белецкого). - К. : Наук. думка, 1985. - С. 276-282.
26. Лихачёв Д. С. Об общественной ответственности литературоведения // Избр. произведения : в 3 т. / Д. С. Лихачёв. - Л. : Худож. лит., 1987. - Т. 3. - С. 449-453.

Стаття надійшла до редколегії 15.05.2010

Прийнята до друку 25.05.2010

THE ANALYSIS OF ARTISTIC STYLE IN A. CHICHERIN'S HEURISTIC SYSTEM (METHODOLOGICAL ASPECTS)

Igor Kozlyk

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, Shevchenko Str., 76025, Ivano-Frankivsk, Ukraine, e-mail: kozlyk@rambler.ru

In the article considering A. Chicherin's doctrine about style of literary work in connection with vital questions of modern scientific analysis of literary phenomena.

Key words: theory of literary style, stylistic, artistic system of literary work, stylistics of artistic speech.

АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННОГО СТИЛЯ В ЭВРИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ А. В ЧИЧЕРИНА (МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Игор Козлик

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, ул. Шевченка, 57, 76025, г. Івано-Франківськ, Україна, e-mail: kozlyk@rambler.ru

В статье рассмотрено учение А. В. Чичерина о стиле литературного произведения в связи с актуальными вопросами современного литературоведческого анализа явлений словесного искусства.

Ключевые слова: теория литературного стиля, стилевой, стилистический, художественная система литературного произведения, стилистика художественной речи.